

Polgár Anikó: *Ráfogások Ovidiusra. Fejezetek az antik költészet magyar fordítás- és hatástörténetéből*
Kalligram, Pozsony, 2011, 292 l.

Bő félévtized egy gondolkörben mozgó tanulmányait olvashatja köteté szerkesztve az, aki kezébe veszi Polgár Anikó könyvét. Közel sem jelent azonban valamiféle egy-síkúságot, monotóniát, hogy a tanulmányok fókuszában a klasszikus latin szerzők magyar fordításai állnak, a szerző ugyanis egyetlen tanulmányában sem marad meg a magyar fordítások nagyon szűken is fölfogható elemző bemutatásánál, hanem föltűnő módon igyekszik mindig szélesebb vizsgálati horizontot nyitni. Ezt mutatja tulajdonképpen a kötet tartalomjegyzéke is, amelyből világosan kiderül, hogy Ovidius *Heroides* című művének 17–18. századi fordításaitól elindulva az utolsó nagy rész már a 20. század elejének általános fordításelméleti kérdéseivel, illetve azoknak gyakorlati megvalósulásával foglalkozik, míg legvégül, *A fordítástörténet-írás dilemmái* című fejezetben (250–263.) már kétségtelenül a teoretikus szemléletű irodalomtörténész szólal meg.

Míndez azonban csak a kötet vége felé bontakozik ki igazán, ami annak a kettős fogantatásnak a jele, amelyet egyrészt a retrospektivitás, másrészt a lehetséges folytatás perspektívája jelent. A bevezető tanulmányok középpontjában Ovidius áll, az a római klasszikus, akit a szerelem költőjeként és tanítómestereként már a kora-reneszánsz korától kezdve egyre növekvő kedvvel olvastak és fordítottak. Művei közül alighanem a legkönnyebben fogyasztható – bár ennek ellenére latinul általában a diákok kezébe csak *ad usum Delphini* kiadásban adott – *Heroides* (magyarul: *Hősnők levelei*) volt különösen kedvelt, aminek nyilvánvalóan számos oka volt. Könnyű olvashatóságuk, mitológiai-szerelmi témájuk miatt az oktatás és a szórakoztatás kettős funkcióját könnyedén betöltötték; ráadásul, teljes egészét alkotó költeményekről lévén szó, a fordító nem volt arra kényszerítve, hogy erejét meghaladó feladatot vállaljon.

Polgár Anikó filológusi alaposággal veti össze a fordításokat az ovidiusi eredetivel, de – és ezt újfent hangsúlyoznunk kell – az elemzés mindig túlmutat a szövegek összehasonlításán, mert az eltérések beleágyazódnak egyfelől a fordító életművének szövegvilágába, másfelől az eredeti költemények későbbi vagy mai értelmezése sem sikkad el. Így a fordítás elemzése mellett a fordított mű értelmezéséből is izelítőt kapunk, illetve abból, hol és miért tér el a fordító interpretációja a mű valószínű üzenetétől. Számomra például különösen érdekes, hogy Polgár Anikó meggyőzően mutatja be, hogy Gyöngyösi nem pusztán az ovidiusi szöveget fordítja, hanem a magyar olvasó kedvéért, a könnyebb megértés érdekében olykor a kommentált kiadás magyarázataival egészíti ki a verseket.

A Gyöngyösi-, Ányos Pál- és Dayka Gábor-fordítások összevetése alkalmat ad arra is, hogy szembeállítsa és markánsan körülrajzolja a barokk és a klasszicista fordításelméletet. A *Heroides*-fordítások szűknek tetsző keresztmetszete ellenére végső soron tehát tágabb összefüggések fölismerésére nyílik alkalom, így joggal állapíthatja meg a részt lezáró bekezdésben Polgár Anikó, hogy „Az elemzésre választott szövegek révén [...] egy fordítástörténeti folyamat útját is végigjárhattuk”. (69.)

Ez a mondat egyszersmind le is leplezi a szerzőt, aki (kimondva-kimondatlanul) ezt a folyamatot tartja szem előtt. A következő nagyobb szakaszban ez ugyan némileg háttérbe szorulni látszik, hiszen előbb egy *Metamorphoses*-történet Gyöngyösi-féle fordítása adja az apropóját a Tereus-történet elemzésének, majd ugyancsak Gyöngyösi *Charichája* egyik ovidiusi ihletésű betétjének elemzése következik, és ugyanennek a folyamatnak a végigkövetése Dugonics András *Trója veszedelme* című eposzában.

A római III-assal jelölt tanulmánycsoportba két rövidebb írás került, amelyek szorosan összefüggenek egymással. Az első igazi irodalmi csemege, amely egy losonci református iskoladrámával (*Nasonak számkivetése*) foglalkozik. E darab kiindulópontja az a már önmagában is meglepő föltevés, hogy Ovidius a felvidéki városban élt száműzetésben, s megfogalmazott tanulsága, mint Polgár Anikó idézi, hogy „nem illik hozzátok űzni szerelmeket”. (148.) Bár e dráma esetében fordításról nem beszélhetünk, a tanulmány kötetbe való fölvételét indokolja, hogy benne fölfedezhető a Gyöngyösi-féle Ovidius-fordítások hatása.

A IV. szakaszba szintén kuriózum került. A nagyobb körben alighanem ismeretlen Galántai Fekete János *Amores*-fordításait bemutató tanulmány végén Polgár Anikó közli is a fordításnak az MTA Kézirattárában őrzött szövegét. Ugyanebbe a szakaszba került egy másik tanulmány, amely abban különbözik az előzőektől, hogy nem egyetlen fordításra koncentrál, hanem egy ovidiusi mű fordítástörténetét mutatja be. Nem meglepő, hogy ez az *Amores* első könyvének 5. elégiája, amely könnyedségével és erotikumával méltán népszerű darabja az ovidiusi oeuvernek. Okkal mondhatja Polgár, hogy „a rokokó óta a magyar fordítók egyik kedvence” (190.), hiszen Galántai Fekete Jánoson (az előző tanulmányban a fordítását is olvashatjuk) kívül Pálóczi Horváth Ádám, Vitkovics Mihály, Peretsényi Nagy László, Babits Mihály, Karinthy Gábor és Gaál László is lefordították. Ilyen költeményre bukkanni valóban szerencsés dolog, összevetni pedig hálás feladat, hiszen a különféle átültetések összevetése alkalmat ad a fordítói elvek és olvasatok diakrón változásának föltárására. Polgár Anikó azonban nem elégszik meg a magyar szövegek vizsgálatával, érdeklődése kétségtelenül ugyanolyan intenzíven fordul az eredeti latin költemény felé is.

A kötet nagyobb, a magyar Ovidius-fordításokra koncentráló fele itt ér véget. Ezután a szerző figyelme, ha nem fordul is el teljesen Ovidiustól, már érezhetően másra koncentrál. Az időben is nagyot ugrunk, hiszen a 18–19. század fordulójától a 20. század első évtizedeibe, a Nyugat korszakába érkezünk meg. Referenciaként egy-két Ovidius-sor még föl-fölbukkan, de az első tanulmány már a műfordítás elvi kérdéseit állítja középpontjába. Babits műfordítói műhelyébe leshetünk be, amikor Polgár Anikó bemutatja, hogy használja föl (az ő szóhasználatával „írja felül”) Szász Károly korábbi fordításait, legyen szó akár Dante *Commediájáról*, akár egy Goethe-versről. De szó esik e tanulmányban a Catullus-fordítások körüli elvi kérdésekről is, amelyeket Csengery János és Devecseri Gábor fordításai tesznek plasztikussá. És tanulságos az a késhegyre menő vita is, amelyben nem kisebb nagyságok, mint Szabó Lőrinc vagy Vas István is véleményt nyilvánítottak. Míg Gyöngyösi esetében a fordítói elvek leszűrésének egyetlen módja az átültetések és az eredeti szövegek összevetése, addig a 20. században jelentős azoknak a szövegeknek is a száma, ame-

lyek a műfordítás elvi kérdéseivel foglalkoznak, ráadásul olyanoktól származnak, akik maguk is mesterei voltak a fordításnak, mint például Kosztolányi. Ebben az esetben a vélemények artikulálása alkalmat ad arra, és ezt Polgár Anikó sem mulasztja el, hogy az elveket és a gyakorlati megvalósulást szembesítse egymással.

Ehhez a tanulmányhoz szorosan kapcsolódik a következő írás is, amely az 1961-ben, Borzsák István és Devecseri Gábor szerkesztésében megjelent híres kétnyelvű Horatius-kötet körül kirobbant vitát elemzi. Talán nem csalódunk, ha a 20. századi magyar irodalmi fordítások történetének leghevesebb vitájaként aposztrofáljuk azokat a cikkeket, amelyek a kötet kapcsán megjelentek. Vas István mellett megszólalt a vitában természetesen Devecseri is, aki addigra már kétségtelenül a klasszikusok legnagyobbra tartott fordítója lett (Homérosz-fordításainak köszönhetően), illetve Rónay György, Kardos László és Kardos Tibor, a klasszika-filológusok közül pedig Falus Róbert, Horváth István Károly, Szilágyi János György és Havas László. Polgár Anikó szakszerűen ismerteti a néhol parázs vitát, s végső kicsengésében megnyugtató tanulságként erősíti meg a filológusok pozícióját.

Elvi szempontú a kötet utolsó előtti tanulmánya is, amelyben Polgár a 20. század jól körülhatárolható korszakaiban vizsgálja azokat a metaforákat, amelyekkel a fordítók vagy teoretikusok a fordító feladatát és munkáját igyekeztek leírni. Igazán érdekes olvasmány, milyen képekkel igyekeztek érzékeltetni azt a munkát, amelyet a fordító végez az idegen nyelvi szövegekkel. A kérdés teljesen jogos, hiszen már a fordítás magyar megnevezései („magyarítás”, „tolmácsolás”, „átköltés”) önmagukban is lényeges problémákat vetnek föl. Nem meglepő tehát, hogy a kötet végére *A fordítástörténet-írás dilemmái* címmel egy olyan írás került, amely egy efféle munka esélyeit, hasznát és buktatóit járja körül. Ahová mégis eljut, azzal a tanulssággal bátran egyetérthetünk, mivel egy efféle munkának valóban komoly hozadéka lehet, mert ha nem beszélhetünk is fejlődésről, folyamatról igen, amely ráadásul – ahogy Polgár Anikó mondja – „a tágabb értelemben vett irodalomtörténeti változások szerves részét képező folyamat”, így tanulságai az egész magyar irodalom szempontjából is jelentősek lehetnek.

Összegzésként elmondhatjuk tehát, hogy a kötetet nemcsak azok forgathatják haszonnal, akiket kifejezetten a klasszikus auktorok magyar fordítása érdekel, hanem a magyar irodalomtörténet kutatói is fontos információkat meríthetnek belőle, és bizony azok számára sem haszontalan, akik az eredeti művek értelmezésével foglalkoznak.

Az elismerés mellett azonban egy kritikusabb megjegyzést is megengedek magamnak. Polgár Anikó néhol szívesen használ olyan kifejezést, amely helyett – ha lehet egyáltalán ilyet mondani – szebb megfogalmazást is el tudok képzelni, jobban mondva csak szebbet tudok elképzelni: ilyen például a 194. oldalon olvasható túlságosan sok idegen szóval burjánzó mondat, mely szerint „ez az elégikus látszatszemérmesség természetesen szexuálisan explicit evidenciát leplez”.

A kötetet a tanulmányok első közlésének adatait tartalmazó bibliográfia és a fölhasznált terjedelmes szakirodalom listája zárja. Csak sajnálhatjuk, hogy a kötethez nem készült a tájékozódást (vagy csemegézést) megkönnyítő névmutató.

Takács László